

Жанна Леонтіївна ЧОРНА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
zhannadatasvit@mail.ru

УДК 347.122(477)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УЧАСТІ МАЛОЛІТНІХ І НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У МАЙНОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Особливості участі малолітніх і неповнолітніх осіб у майнових відносинах обумовлюються обсягом їх цивільної дієздатності. Малолітні особи самостійно мають право вчиняти лише дрібні побутові правочини. Усі інші правочини вчиняються в їх інтересах батьками (усиновлювачами) або опікунами. Цивільна дієздатність неповнолітніх осіб є неповною. Неповнолітні особи мають такі ж права, які належать і малолітнім особам. Крім цього, вони самостійно розпоряджаються своїм заробітком, стипендією та іншими доходами. Таке право може бути обмежене або неповнолітня особа може бути позбавлена цього права судом за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування. Для цього в заяві повинні бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права.

Ключові слова: малолітня, неповнолітня особа, правочин, дієздатність.

Малолітні та неповнолітні особи відповідно до ч. 1 ст. 2 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [1] є учасниками цивільних відносин, вони наділені цивільною правосуб'єктністю, тобто соціально-правовою можливістю [2, с. 70], елементами якої

© Чорна Ж. А., 2017

є здатність мати цивільні права та обов'язки (правоздатність) (ч. 1 ст. 25 ЦК України), а також здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їхнього невиконання (дієздатність) (абз. 2 ч. 1 ст. 30 ЦК України).

Враховуючи вік зазначеної категорії осіб, їх участь у майнових відносинах обмежується шляхом визначення законодавцем тих дій, які вони можуть вчиняти самостійно. Проте недостатня правова регламентація таких можливостей породжує необхідність відповідного дослідження.

Питання цивільно-правового регулювання участі малолітніх і неповнолітніх у майнових відносинах були предметом дослідження В. К. Дронікова, І. В. Жилінкової, Л. Г. Кузнецової, В. Ю. Чуйкової, Я. М. Шевченко.

Метою статті є з'ясування особливостей участі малолітніх та неповнолітніх в окремих видах майнових відносин. Для досягнення зазначеної мети слід вирішити такі завдання: проаналізувати обсяг дієздатності малолітніх і неповнолітніх осіб; з'ясувати правову природу згоди батьків на вчинення неповнолітніми правочинів; визначити підстави обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами або позбавлення її цього права.

Щодо малолітніх, то відповідно до ч. 1 ст. 31 ЦК України вони мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Усі інші правочини від імені малолітніх вчиняють їхні батьки, усиновлювачі чи опікуни.

Слід зазначити, що ЦК України визначає поняття дрібного побутового правочину як такого, що задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість. При цьому, як зазначає Р. О. Стефанчук [3, с. 77], надзвичайно важливо, щоб усі ці ознаки характеризували цей правочин у сукупності. Наявність лише однієї з них не робить його дрібним побутовим.

Так, що стосується побутових потреб, задля задоволення яких укладаються такі правочини, то В. М. Коссак відносить до них ті, які пов'язані з придбанням книг, підручників, зошитів, канцелярських приладів, предметів побутового призначення, продуктів харчування [4, с. 28]. Слід зазначити, що на сьогодні словосполучення «побутові потреби» слід тлумачити більш поширювально і відносини до них ті, які є для малолітнього повсякденними, звичними. Наприклад, проїзд у громадському транспорті, оплата інтернет-послуг, послуг мобільних операторів. Разом з тим задоволення таких потреб повинно відповідати віку малолітньої особи. Показовою в цьому випадку є ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу Республіки Казахстан [5], відповідно до якої неповнолітні віком до 14 років (малолітні) мають право самостійно

вчиняти лише дрібні побутові правочини, які відповідають їхньому віку і виконуються при їх вчиненні.

Поняття «невисока вартість» не розривається законодавцем, і виходячи з реалій сьогодення, для різних сімей вона може бути різною. Так, у п. 9 Листа Національного банку України від 18 серпня 2004 р. «Про деякі питання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності» «Щодо визначення та застосування у банківській діяльності поняття «дрібний побутовий правочин» зазначається: «оскільки визначення «дрібний побутовий правочин» має оціночний характер, немає установлених меж грошового виразу (вартості), а тому має для різних видів діяльності, речей і майнового стану учасників цивільних правовідносин різні межі вартості, то банкам при укладанні договорів на банківське обслуговування деяких категорій фізичних осіб (малолітні, одружені тощо) для практичного застосування норми ст. 31 ЦК України слід звертати увагу на майновий стан майбутніх клієнтів» [6].

Разом з тим, на нашу думку, все-таки є сенс навести хоч якийсь орієнтир щодо визначення вартості дрібного побутового правочину. Так, однією з ознак такого правочину є те, що він повинен повністю виконуватися в момент його вчинення (такими є правочини, які укладаються усно відповідно до ч. 1 ст. 206 ЦК України). У ст. 208 ЦК України передбачено перелік правочинів, які належить вчиняти в письмовій формі. До них відповідно до п. 3 належать правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім тих, які передбачені ч. 1 ст. 206 ЦК України. Звідси можна зробити висновок, що усно вчиняються правочини, які не перевищують у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Виходячи з проведеного аналізу, пропонується уточнити поняття дрібного побутового правочину і дати таке його визначення: «Під дрібним побутовим правочином слід розуміти правочин, який має побутовий характер, вчиняється систематично на невелику суму, спрямований на задоволення особистих, матеріальних чи культурних потреб особи і відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку» [7, с. 13].

Також В. І. Борисова звертає увагу на те, що в разі спору суд повинен кваліфікувати правочин як дрібний побутовий або як такий, що не відповідає вказаним у чинному законодавстві вимогам, виходячи з конкретних обставин справи. Також, на її думку, доцільним є розширення обсягу дієздатності малолітніх за цивільним законодавством України [8, с. 7].

Так, у п. 8 Листа Національного банку України від 18 серпня 2004 р. «Про деякі питання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності» «Щодо можливості фізичних осіб у віці до 14 років (малолітні особи) самостійно укласти з банком договори банківського вкладу, рахунка тощо» зазначається, що ЦК України прямо

не врегулює питання щодо можливості особам віком до 14 років укладати договори банківського вкладу (рахунка) та розпоряджатися внесеними ними вкладками, тобто на рівні Закону для таких випадків не визначено обсяги дієздатності малолітніх осіб щодо права на вчинення такого правочину. Таким чином, ЦК України дозволяє малолітнім особам вчиняти дрібні побутові правочини без зазначення видів та розмірів останніх. Тому для практичного вирішення питання щодо можливості малолітніми особами (до 14 років) укладати договори банківського вкладу (рахунка) та розпоряджатися внесеними ними вкладками видається цілком обґрунтованим враховувати правові наслідки недотримання положень ст. 31 ЦК України [6].

Аналізуючи цей лист НБУ, ми не можемо погодитися із можливістю розширення обсягу дієздатності шляхом надання малолітнім особам права укладати договір банківського вкладу, оскільки однією із ознак дрібного побутового правочину є те, що він повинен повністю виконуватися в момент його вчинення, а тому може вчинятися або усно (ч. 1 ст. 205 ЦК України), або шляхом здійснення конклюдентних дій (ч. 2 ст. 205 ЦК України). Відповідно ж до ст. 1059 ЦК України договір банківського вкладу укладається в письмовій формі, й у разі недодержання письмової форми цей договір є нікчемним.

Правові наслідки вчинення малолітньою особою правочину за межами її цивільної дієздатності передбачені ст. 221 ЦК України. Так, якщо правочин не відповідає ознакам, передбаченим абз. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК України, тобто не є дрібним побутовим і не буде згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном, він є нікчемним (ч. 2 ст. 221 ЦК України). Відповідно ж до ч. 2 ст. 215 ЦК України — визнання такого правочину недійсним у судовому порядку не вимагається, а достатньо лише послатися на вік однієї зі сторін. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК України кожна зі сторін за таким правочином зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а при неможливості такого повернення — відшкодувати вартість того, що одержано, у грошовому виразі. Тобто малолітня особа отримує назад все те, що нею було виконано, чи грошову компенсацію.

Неповнолітні особи вчиняють правочини, передбачені ч. 1 ст. 32 ЦК України, самостійно. До таких правочинів, зокрема, належить можливість самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами.

Серед науковців відсутня єдність думок щодо можливості розпорядження неповнолітніми особами заробіткою платою чи стипендією шляхом складення заповіту.

Так, В. І. Серебровський вважав, що ці особи не можуть заповідати майно, оскільки вони мають право самостійно використовувати отримуваний ними заробіток «із метою споживання», а заповіт не має такої мети [9, с. 99].

В. К. Дроніков також пише, що ні малолітні, ні неповнолітні (навіть за згоди батьків) не мають права складати заповіт [10, с. 72–73].

Інші дослідники дотримуються точки зору, що неповнолітні мають право складати заповіт, але з певними обмеженнями.

Наприклад, В. Ю. Чуйкова пропонує прямо передбачити в ЦК України право неповнолітнього заповідати гроші, джерелом яких є його особистий заробіток або стипендія, а також гонорари автора об'єктів інтелектуальної власності [11, с. 10].

І. В. Жилінкова вважала, що оскільки відповідна стаття ЦК України надає неповнолітнім право розпоряджатися своїм заробітком, стипендією, іншими доходами, то відповідно передання такого майна за заповітом є одним із способів такого розпорядження. В іншому випадку виникає колізія: з одного боку, неповнолітній має право розпоряджатися своїм заробітком, стипендією, іншими доходами, а з іншого — в нього відсутня можливість розпорядитися зазначеними коштами шляхом складання заповіту [12, с. 23].

Остання позиція, на наш погляд, є більш раціональною. Дійсно, заповіт є розпорядженням на випадок смерті, яке має суто особистісний характер і не потребує згоди чи дозволу інших осіб, більше того, забороняється будь-який вплив на волю і свідомість заповідача. Для вчинення цього правочину потрібна воля лише самого заповідача. Виходячи з цього, неповнолітня особа не може заповідати належні їй на праві власності будинок або квартиру, так як подібні правочини потребують письмової нотаріально посвідченої згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. Разом з тим неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Для вчинення такого правочину з майном нічого, крім волі самої неповнолітньої особи, не потрібно. При цьому не уточнюється, яким саме способом особа може це зробити і з якою метою. Отже, можна зробити висновок, що неповнолітня особа може розпорядитися своїм майном і шляхом складання заповіту. Для захисту прав неповнолітньої особи (якщо, наприклад, є підозри на неправомірний вплив на неповнолітню особу з метою отримання її майна за заповітом) можуть бути застосовані всі правові засоби, а конкретно — визнання правочину недійсним.

Тому пропонуємо внести відповідні доповнення до п. 1 ч. 1 ст. 32 ЦК України і викласти його в такій редакції: «Неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, в тому числі шляхом складання заповіту».

Усі інші правочини, крім тих, які передбачені ч. 1 ст. 32 ЦК України, неповнолітня особа вчиняє за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Так, науковцями аналізується правова природа згоди батьків на вчинення неповнолітніми особами правочинів.

Наприклад, Є. Н. Андреев розглядає таку згоду як одну із умов дійсності правочину [13, с. 8].

А. Г. Кузнецова і Я. М. Шевченко вважають, що така згода є правочином [14, с. 29].

Відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, яка спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Тобто правочин спеціально спрямований на досягнення певного правового результату [15, с. 258].

Разом із тим дії неповнолітніх і батьків, які дають згоду на вчинення правочину, в правовому результаті не збігаються, та й не можуть збігатися. Якщо, наприклад, неповнолітня особа вчиняє правочин, спрямований на придбання конкретного майна у власність, то дії батьків не можуть бути спрямовані на досягнення такого ж результату. Крім того, батьки, які дають згоду неповнолітній особі на вчинення правочину, залишаються поза суб'єктивним складом правовідносин, які виникли на основі угоди [16, с. 146]. Ми вважаємо, що згоду батьків слід віднести не до правочинів, а до юридичних вчинків, під якими розуміють правомірні дії суб'єктів цивільних відносин, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків, що виникають на підставі вимог закону [17, с. 225]. Правомірні дії батьків, не маючи на меті досягнення конкретного правового результату, а за своєю природою є сукупністю контролюючих дій з боку батьків для запобігання можливим негативним наслідкам для неповнолітньої особи і третіх осіб, які беруть участь у правочині. У той же час ці дії (що характерно для юридичних вчинків) мають юридичне значення і включаються як самостійний юридичний факт у юридичний склад, який необхідний для виникнення правовідносин між неповнолітньою особою і її контрагентом за правочином.

Відповідно до ч. 5 ст. 32 ЦК України за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.

З цього приводу В. А. Тархов зазначає, що обмеження дієздатності неповнолітніх може слугувати і хорошим профілактичним заходом, оскільки, якщо такі особи мають свій заробіток, вони розглядають його як власні «кишенькові гроші» і не вносять у сімейний бюджет [18, с. 63].

При цьому законодавець не дає визнання поняття «достатні підстави». І. А. Михайлова пише, що можливість застосування примусу до участі неповнолітніх у сімейних витратах навряд чи є можливим. Добитися в судовому порядку обмеження або позбавлення неповнолітніх права самостійно розпоряджатися отриманими ними грошовими коштами достатньо складно з морально-етичної точки зору, оскільки звернення до суду з подібною заявою приведе до погіршення відносин з дитиною, через це суперечки про те, який сенс законодавець вклав у словосполучення «за наявності достатніх підстав» мають не стільки практичне, скільки теоретичне значення [19, с. 7].

Так, відповідно до ч. 2 ст. 238 ЦПК України [20] в заяві про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права повинні бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права. Це може бути, наприклад, вживання наркотичних, токсичних речовин, спиртних напоїв, витрачання коштів на азартні ігри тощо.

Тому пропонуємо внести доповнення до ч. 5 ст. 32 ЦК України і викласти її в такій редакції: «За наявності достатніх підстав вважати, що самостійне розпоряджання заробітком, стипендією чи іншими доходами може завдати шкоди життю, здоров'ю чи матеріальному благополуччю неповнолітньої особи, суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити таке право неповнолітньої особи або позбавити її цього права». Правовим наслідком обмеження можливості самостійного розпорядження доходами є те, що неповнолітня особа може вчиняти правочини за згодою законних представників, а при позбавленні такого права — відповідні правочини за неї вчиняють законні представники.

Суд скасовує своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, які були підставою для його прийняття.

Разом із тим слід розрізняти обмеження дієздатності повнолітніх осіб відповідно до ст. 36 ЦК України і обмеження права неповнолітньої особи відповідно до ч. 5 ст. 32 ЦК України. Таке обмеження не стосується неповнолітніх, яким надана повна цивільна дієздатність відповідно до ст. 35 ЦК України, та осіб, які зареєстрували шлюб до досягнення повноліття.

Отже, можливість вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів залежить від обсягу їхньої дієздатності, з чим пов'язується здатність усвідомлювати значення своїх дій та передбачати їх наслідки. Укладення правочинів поза межами цивільної дієздатності вказаною категорією осіб допускається лише за згодою законних представників або на підставі їхнього схвалення, а в окремих випадках — також за згодою органу опіки та піклування.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
2. Цивільне право України / за ред. Є. О. Харитонова, Н. О. Саніахметової. К. : Істина, 2003. 776 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. 2-е вид. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2006. Т. 1. 832 с.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. К. : Істина, 2004. 976 с.

5. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27.12.1994 г. № 269-ХІІ / ПАРАГРАФ-WWW. URL : <https://goo.gl/oZUGqj>.
6. Продеякіпитання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності : лист Національного банку України від від 18.08.2004 р. № 18-111/3249-8378 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/PwZNYk>.
7. Чорна Ж. А. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2005. 17 с.
8. Цивільне право : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. А. Яроцького. Х. : Право, 2012. 656 с.
9. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права // Избранные труды. М. : Статут, 1997. С. 32-249.
10. Дронигов В. К. Наследственное право Украинской ССР. К. : Вища шк., 1974. 159 с.
11. Чуйкова В. Ю. Правові питання спадкування за заповітом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 1999. 19 с.
12. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Х., 2000. 44 с.
13. Андреев Е. Н. Правоспособность и дееспособность по советскому гражданскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712. М., 1972. 15 с.
14. Кузнецова Л. Г., Шевченко Я. Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. М. : Юрид. лит., 1968. 136 с.
15. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. 768 с. Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі і аналітика».
16. Веберс Я. Р. Правосуб'єктність громадян в советском гражданском и семейном праве. Рига : Зинатне, 1976. 231 с.
17. Бабаскін А. Ю. Представництво і довіреність // Цивільне право України: Академічний курс : у 2-х т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. К. : Ін Юре, 2003. Т. 1. Загальна частина. С. 220-227.
18. Тархов В. А. Гражданское правоотношение. Уфа : Уфимская высшая школа МВД РФ, 1993. 220 с.
19. Михайлова И. А. Некоторые аспекты дееспособности несовершеннолетних в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет // Нотариус. 2006. № 4. С. 7-9.
20. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-ІV // Відомості Верховної Ради України. 2004 № 40-41, 42. Ст. 492.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 10 від 27 січня 2017 року)*

Надійшла до редакції 28.01.2017

Черная Ж. А. Отдельные вопросы участия малолетних и несовершеннолетних лиц в имущественных отношениях по гражданскому законодательству Украины

Особенности участия малолетних и несовершеннолетних лиц в имущественных отношениях обусловлены объемом их гражданской дееспособности. Малолетние лица вправе самостоятельно совершать только мелкие бытовые сделки. Все иные сделки могут совершать в их интересах только родители (усыновители) или опекуны. Гражданская дееспособность несовершеннолетних лиц является неполной. Несовершеннолетние лица имеют такие же права, которые принадлежат и малолетним лицам. Кроме этого, они самостоятельно могут распоряжаться своими заработком, стипендией и иными доходами. Такое право может быть ограничено, либо несовершеннолетнее лицо может быть лишено такого права судом по заявлению родителей (усыновителей), попечителя, органа опеки и попечительства. Для этого в заявлении должны быть изложены обстоятельства, которые свидетельствуют о негативных материальных, психических и других последствиях для несовершеннолетнего осуществлением им этого права.

Ключевые слова: малолетние, несовершеннолетние лица, сделка, дееспособность.

Chorna, Z. L. Single Questions of Participation of Juveniles and Minors in the Property Relations by the Legislation of Ukraine

Features of participation of juveniles and minors in property relations are caused by amount of their civil capacity. Juvenile persons have the right to perform only small household transactions independently. Only parents (adoptive parents or trustees) can make all other transactions in their interests. Civil capacity to act of minors is incomplete. Minors have the same rights which belong also to juvenile persons. Besides they can independently dispose of their earnings, scholarship and other income. Such right can be limited, or the minor can be deprived of such right by court according to the statement of parents (adoptive parents), the trustee, and guardianship authorities. For this purpose circumstances which testify to negative material, mental and other consequences for the minor implementation of this right by it shall be stated in the application.

Keywords: juveniles, minors, transaction, capacity to act.

